

ISAAC AREND DIEPENHORST

De ongrijpbare idealist

I.A. Diepenhorst (1916–2004) was van 1945 tot 1965 hoogleraar strafrecht en strafprocesrecht, en van 1967 tot 1984 buitengewoon hoogleraar algemene staatsleer en parlementaire geschiedenis. In 1960–1961 en van 1972 tot 1976 was hij rector magnificus.

Leonard van 't Hul & Bram Mellink

De socioloog Abram de Swaan stelde ooit dat wie zijn of haar nationale identiteit probeert te definiëren het opvallend vaak over zichzelf heeft. Toen de jurist en theoloog I.A. Diepenhorst Nederland omschreef als een ‘struikelende, wat langzame, niet bijster artistiek toegeruste, zeker zelden tot wijsgerige bespiegelingen, daarentegen veelvuldiger tot theologiseren en in de regel tot zorgvuldig wikken en wegen geneigde natie’, gaf hij inderdaad veel van zichzelf bloot, zowel wat betreft inhoud als qua vorm.

Diepenhorst was geen man van weinig woorden. Bij zijn dood werd het vijf uur durende VPRO-marathoninterview met ‘de professor doctor’ veel in herinnering geroepen, bij leven gold hij als marathonspreker. Wie zijn talloze redevoeringen, ingezonden brieven en wetenschappelijke publicaties leest, struikelt over tal van bijzinnen en terzijdes. De voormalig minister van Onderwijs en Wetenschappen (1965–1967) en rector magnificus van de Vrije Universiteit (1972–1976) formuleerde eloquent, maar raakte steevast in zijn eigen nuances verstrikt, soms tot frustratie van zijn publiek. Journalist Ton Elias, die als eerste fulltime onderwijsjournalist in Nederland over een fenomenale dossierkennis beschikte, wist zich vaak geen raad met de archaïsche antirevolutionair: ‘Bij zijn vloed van woorden is het inmiddels wel eens moeilijk de kern van zijn betoog te ontdekken.’

EIGENGEREID POLITICUS — Daar tegenover staat het beeld van Diepenhorst als een eigengereid figuur, die zich al op jonge leeftijd in de kijker speelde met zijn uitgesproken standpunten. Direct na de oorlog werd hij op 29-jarige leeftijd benoemd tot hoogleraar strafrecht en strafprocesrecht aan de VU. Zeven jaar later, in 1952, werd hij verkozen tot senator namens de Antirevolutionaire Partij. Aan het begin van zijn carrière gold Diepenhorst zowel aan de VU als binnen de ARP als een progressief denker met een oecumenische inslag. Afkomstig uit de Nederlandse Christen-Studenten Vereniging (NCSV), maakte hij zich sterk voor het aanhalen van de interkerkelijke banden. In het essay *De actuele betekenis van de reformatie* (1951) maakte hij duidelijk dat de toenadering tussen hervormden en gereformeerden van beide partijen offers vroeg: de hervormden moesten beseffen dat ‘gereformeerden niet bovenal door splijtzucht worden vervuld’, terwijl gereformeerden moesten erkennen dat ook hervormden oprecht ‘trouw aan hun oude kerk’ mochten zijn. Politieke samenwerking tussen katholieken en protestanten, zoals deze in de Duitse CDU/CSU gestalte kreeg, achtte Diepenhorst anno 1958 ‘voorlopig [...] in Nederland irreëel’, maar dat belemmerde hem niet zich op te werpen als voorstander van christelijke samenwerking en het oecumenisch gedachtegoed.

Vanaf de vroege jaren zestig boog Diepenhorst zich over de relatie tussen universiteit en samenleving. Zijn zorgen daarover waren niet gering. In 1960 verscheen *De geprangde universiteit*, waarin Diepenhorst uitlegde dat universiteit en samenleving altijd op gespannen voet met elkaar hadden gestaan, omdat de universiteit twee tegenstrijdige elementen in zich verenigde. Enerzijds was er het onderzoek, gebaseerd op de intellectuele en methodische twijfel, die de wetenschapper op afstand van de samenleving plaatste. Anderzijds was er het onderwijs, waarmee de universiteit zich juist op de samenleving richtte. De academische vrijheid in het onderzoek en de maatschappelijke verantwoordelijkheid van het onderwijs waren beide belangrijk voor de universiteit, meende Diepenhorst, en hij stelde in 1960 nog tevreden vast dat zij beide functies al eeuwenlang in zich verenigde. Maar al spoedig zou hij hierover minder optimistisch oordelen.

Dit had alles te maken met zijn politieke carrière. In 1965 trad Diepenhorst toe als minister van Onderwijs in het progressieve kabinet-Cals. Hij legde daarbij een zodanige ijver voor het hoger onderwijs aan de

dag, dat men in onderwijskringen wel spottend beweerde dat Nederland tegenwoordig een minister van Wetenschappen en een staatssecretaris van Onderwijs had. De problematiek van het wetenschappelijk onderwijs was dan ook groot: het groeiend aantal studenten zette de financiële beheersbaarheid van de universiteiten in toenemende mate onder druk, en die kwestie vroeg Diepenhorsts volle aandacht.

Het ‘probleem’ van de studentengroei werd aanvankelijk als een succes gevierd, want de spectaculaire groei van het aantal hoogopgeleiden leek allereerst het resultaat van beter onderwijs. Zoals veel van zijn tijdgenoten juichte Diepenhorst deze ontwikkeling toe, maar hij had ook zijn bedenkingen. Die hielden vooral verband met de massale toestroom van studenten, die volgens hem een bedreiging vormden voor de kwaliteit van het universitair onderwijs. Diepenhorst vreesde dat de schaalvergroting die onvermijdelijk zou volgen goed, persoonlijk onderwijs onbetaalbaar zou maken. Als de politiek er niet in slaagde het hoger onderwijs beheersbaar te houden, dan zou het profijtbeginsel zegevieren. ‘Dit woord profijt geeft enige ruimte omdat men het ook als niet zakelijk gunstig resultaat, als geestelijke winst kan uitleggen’, schreef hij in 1969, enkele jaren na zijn ministerschap. ‘Of deze speling werkelijk gelaten wordt, is aan twijfel onderhevig. De uitdrukking dat a-wetenschappen “luxe” wetenschappen zijn, spelt weinig goeds.’ Wilde de universiteit meer zijn dan een ‘multi-product firm’ en meer bieden dan ‘investments en capital humain’, dan waren kunstmatige ingrepen geboden.

Diepenhorst probeerde deze beheersbaarheid als minister te bevorderen, maar kreeg op dit punt weinig voor elkaar. Hoewel hij zijn departement voor bezuinigingen wist te behoeden, verwierp de Tweede Kamer Diepenhorsts voorstel voor een studentenstop bij medicijnen met overgrote meerderheid. Het was een nederlaag voor Diepenhorst. Niet alleen was een belangrijk beheersingsinstrument van tafel gevergd, het bleek bovendien dat de minister de politieke verhoudingen volkomen verkeerd had ingeschat. De kwestie maakte bovendien duidelijk dat de minister moeite had met het uitzetten van een politieke koers. Deels kwam dit door zijn korte ministerschap, dat slechts twee jaar duurde. Maar ook zijn wollige taalgebruik en zijn ongrijpbaarheid speelden hem parten. Retorisch gold hij te vaak als onnavolgbaar, en voor zover de minister beleidsambities koesterde, gingen die tegen de

tijdgeest in. CHU-Kamerlid Hein Schuring merkte eens venijnig op dat de minister en zijn staatssecretaris elkaar uitstekend aanvulden: Groshede was ‘een man van weinig woorden, waarin echter vele en sterke argumenten zijn vervat. Anderzijds is daar Minister Diepenhorst, een man van veel woorden en minder argumenten.’ De minister mocht op bepaalde terreinen sterke standpunten betrekken, over het algemeen miste hij volgens critici een duidelijk profiel.

Heel anders verging het Diepenhorst als rector magnificus van de Vrije Universiteit. Waar hij in de jaren vijftig opviel door zijn inzet voor interreligieuze dialoog, kwam hij vanaf zijn rectoraat in 1972 terecht in het kamp van de theologische scherpslijpers. Hij wees het college van decanen bij herhaling op het ‘zijns inziens grote aantal benoemingen van personen, die niet bij enig kerkgenootschap zijn aangesloten’. Nog duidelijker sprak hij zich uit toen aan de VU in 1976 een discussie ontstond over de vraag of communisten zitting mochten nemen in de universitaire medezeggenschapsorganen. Diepenhorst verklaarde in het universiteitsblad *Ad Valvas* dat communistische bestuurders voor hem in elk geval niet acceptabel waren, omdat het communisme zich niet liet verenigen met het vereiste respect voor de religieuze identiteit van de VU. In de communistenkwestie, die in de late jaren zeventig overigens ook in het lager en middelbaar onderwijs woedde, nam hij hiermee een uitgesproken conservatief standpunt in. Hiermee bleef hij trouw aan het standpunt dat hij in de jaren vijftig huldigde — christelijke samenwerking, afstand tot buitenkerkelijken — maar dat standpunt was in twintig jaar tijd wel politiek van kleur verschoten.

ONBUIGZAAM MET ZELFSPOT — Zo schoof Diepenhorst in de loop van zijn leven, juist vanwege zijn onbuigzaamheid, geleidelijk in conservatieve richting op. Over de toekomst van de universiteit werd hij bovendien niet vrolijker. Tijdens zijn afscheidsrede in 1984 beklagde hij zich over ‘de vervlaking teweeg gebracht door de forse toeloop van studenten’, over de opkomst van steeds meer beleidsmakers met hun tenenkrommende ‘doctorandus-jargon’ en over het feit dat het voor de VU steeds moeilijker werd haar eigen religieuze identiteit zichtbaar uit te dragen. Maar verbitterd raakte hij niet: zijn grote vermogen tot zelfrelativering en aversie tegen wat hij beschouwde als ‘christelijke krampachtigheid’ voorkwamen dat. Juist deze karakteristieken maak-

ten hem na zijn pensioen een graag geziene gast in het ludieke radio-programma *Ronflonflon* van Wim T. Schippers, waar hij met een vaste jingle waarin zijn voorletters (I.A.) door ezelgebalk waren vervangen, uitvoerig delibereerde over theologische kwesties. De zelfspot die hieruit sprak trok aandacht. Aan het einde van zijn leven werd Diepenhorst met enige regelmaat geïnterviewd door journalisten, niet zozeer vanwege zijn denkbeelden, maar vooral vanwege zijn komische, archaïsche spreek- en leefstijl. Zo memoreerde *Trouw*-journalist Hans Goslinga in 2004 zowel Diepenhorsts voorliefde voor ‘pugilistiek’ en het verzamelen van ‘nutteloze sportfeiten’, als ‘s mans praktische onhandigheid: een ‘aanstonds’ beloofd glas ranja liet toch gauw vijftien minuten op zich wachten. Woonachtig in zijn huis te Zeist waar hij sinds 1923 — lange tijd met zijn moeder, na haar overlijden alleen — zijn gehele verdere leven had doorgebracht, leek prof. mr. dr. I.A. Diepenhorst door de tijd ingehaald. ‘Soms zijn mensen zo verbaasd dat ik nog leef’, vertelde Diepenhorst in 2000 aan een journalist, ‘dat ik mijn verontschuldigen aanbied.’

Door dit soort mediaoptredens is het beeld ontstaan van een komische, enigszins museale man die waarde hechtte aan nutteloze trivia en zich uitdrukte in een proza uit een vervlogen tijdperk. Een man die men over elk onderwerp aan het woord kon laten, maar aan wiens uitspraken de toehoorder zelden directe conclusies hoefde — of kon — verbinden. Wie zijn talloze bijdragen aan het maatschappelijk debat in ogenschouw neemt is snel geneigd om te concluderen dat er inderdaad veel gewikt en gewogen werd, maar dat de man niet overliep van de wijsgerige bespiegelingen. Het zal hebben bijgedragen aan het beeld van de ongrijpbare Diepenhorst die de ARP en later het CDA nooit als ‘krapzittend harnas’ hoefde te ervaren — ook al ging hij in zijn lange politieke carrière zo dikwijls tegen de partijlijn in.

Achter deze façade gaat echter een bevlogen politiek en wetenschappelijk leven schuil. Achteraf is wel beweerd dat Diepenhorst een pragmatisch politicus zou zijn, wars van dogma’s. Niets is minder waar. Als principieel gelovige en steile jurist hield Diepenhorst met een ijzeren discipline aan zijn zekerheden vast: bij de toenadering tot andersdenkenden bleef hij trouw aan zijn oorspronkelijke oecumenische principes. Het is deze standvastigheid die hem in toenemende mate uit de tijd deed geraken.

De ongrijpbare idealist

Bij zijn afscheid van de VU in 1984 sloot Diepenhorst af met de dikwijls gestelde vraag wat belangrijker was: de wetenschap of de medemens. ‘Hen die dadelijk met antwoord gereed staan: de medemenselijkheid prevaleert’, zo stelde hij, ‘herinner ik aan de kritische versregel: “Ihr nennt euch Menschen, wartet noch damit.”’ In dit citaat — in feite een parafrase — ligt veel van zijn leven en denken besloten. Op subtiële wijze kapittelde hij de snelle, oppervlakkige oordeler en keerde hij zich bovendien tegen dat wat hij als een valse tegenstelling moet hebben beschouwd. Immers, de zoektocht naar medemenselijkheid verliep voor Diepenhorst bij uitstek via wetenschap en politiek.